

Такім чынам, аналіз этнапсіхалінгвістычнага, лінгвістычнага і дыдактычнага аспектаў дазваляе сцвярджаць, што лінгвакраіназнаўчая кампетэнцыя выкладчыка беларускай мовы як замежнай з'яўляецца кампанентам яго прафесійна-камунікатыўнай кампетэнцыі і ўключае ў сваю структуру:

- асноўныя фонавыя веды тыповага адукаванага прадстаўніка вывучаемай лінгвакультурнай супольнасці, а таксама ўменні выкарыстоўваць фонавыя веды для дасягнення ўзаемапаразумення ў сітуацыях апасродкаваных і непасрэдных міжкультурных зносін;

- веданне лексічных адзінак з нацыянальна-культурным кампанентам значэння і ўменне адэкватна іх выкарыстоўваць у сітуацыях міжкультурнай камунікацыі;

- комплекс прафесійна-педагагічных уменняў, якія дазваляюць найбольш эфектыўна навучаць замежнай мове як сродку міжкультурных зносін.

М. В. Хоміч

МАЎЛЕНЧЫ ЭТЫКЕТ БЕЛАРУСАЎ І ПАЛЯКАЎ

Этыкет узнік як цырымонія дэманстрацыі іерархічнай улады, таму, калі мы часам чуем гэтыя слова, то ўяўляем каралеўскі двор, яго пышную прыгажосць і яскравасць. Старажытныя звесткі аб этыцы змяшчаюцца ў “Павучаннях Кагермі фараону Снофры”, аднак само слова “*этыкет*” узнікла ў Францыі і ўжываецца з часоў Людовіка XIV.

Што да сучаснага разумення паняццяў этыкі і этыкету, то “Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” (Мінск, 1999) падае іх наступным чынам:

Этыка – 1. філасофскае вучэнне аб маралі, яе развіцці, прынцыпах, нормах і ролі ў грамадстве. 2. Сукупнасць норм паводін, мараль якой-небудзь грамадскай групы.

Этыкет – устаноўлены парадак паводзін, формы абыходжання ў якім-небудзь асяроддзі, грамадстве.

Сёння ў грамадстве вылучаецца вялікая колькасць этыкетных знакаў. Агульнанацыянальныя знакі і знакі сацыяльнага асяроддзя (сацыяльнай групы, вузкага кола людзей) заўсёды нясуць важную інфармацыю: *свой* – *чужы*, *далёкі* – *блізкі*, *знаёмы* – *незнаёмы* і інш. Праблема правільнага выкарыстання этыкетных знакаў даўно цікавіла і працягвае цікавіць і лінгвістаў, і прадстаўнікоў іншых сацыягуманітарных навук.

У гэтым артыкуле мы прааналізуем асаблівасці маўленчага этыкету беларусаў, а таксама параўнаем некаторыя беларускія і польскія этыкетныя формулы.

У маўленчым этыкеце важна вылучыць правілы, якіх павінны прытрымлівацца суразмоўцы, паколькі ў непасрэдным кантакце тэкст нараджаецца спантанна і не падлягае хуткаму выпраўленню.

Такім чынам, вылучым правілы камунікацыі для моўцы:

1. Забараняецца сваім маўленнем шкодзіць адрасату (крыўдзіць, зневажаць, абражаць). Неабходна пазбягаць прамых негатыўных ацэнак асобы суб'есідніка, якія не спрыяюць дасягненню камунікатыўнай згоды.

2. Камуніканты павінны быць ветлівымі: неабходна ўлічваць узрост, пол, службовае і грамадскае становішча адрасата і іншыя яго сацыяльныя пазіцыі і ролі. Трэба добра ведаць, што можна сказаць добраму знаемаму ў неафіцыйных абставінах і што непажадана гаварыць мала знаемаму ў афіцыйных абставінах. Так, напрыклад, дырэктар можа адрасаваць сваё патрабаванне ў выглядзе просьбы; адмовіцца чалавек можа, выказаўшы пры гэтым аргумент сваёй занятасці: *На жаль, не магу бо прыязджае сястра, і я буду заняты.*

3. Моўцу не рэкамендуецца ставіць у цэнтр увагі сваё “я”, не навязваць суб'есідніку асабістых меркаванняў, трэба ўмець падтрымаць партнёра.

4. Моўцу прадпісваецца паставіць у цэнтр увагі слухача, улічваючы яго сацыяльныя ролі, асобу, дасведчанасць у прадмеце маўлення, ступені яго зацікаўленасці. Неабходна падтрымліваць увагу, узаемаразуменне, выкарыстоўваць міміку і жэсты: *Вам, відаць, будзе цікава даведацца, што...; Вы, зразумела, ведаеце, што...*

5. Рэкамендуецца ўжываць у размове кароткія фразы. Неабходна сачыць, каб слухач не стаміўся, даць яму адпачыць, выкарыстоўваць сродкі прыцягнення ўвагі, сродкі ўказання на сябе, апеляцыі да слухача: *Хацелася б яшчэ раз спыніцца на...; Зараз мы з вамі разгледзім...*

6. Моўца павінен памятаць, што слухач у непасрэдных зносінах не толькі чуе яго, але і бачыць, прымае мноства сігналаў невербальнай камунікацыі (жэсты, позы, міміку). Неабходна захаваць прынятую ў нацыянальнай і сацыяльнай культуры дыстанцыю паміж сабою і партнерам. Слухач павінен адчуваць, што моўца дасылае яму добразыхлівыя жэставыя сігналы, абуджае ў яго кантакт увагі і разумення.

Звернем увагу на некаторыя правілы, якія павінен выконваць слухач.

1. Неабходна перапыніць свае справы і ўважліва выслухаць тое, пра што паведамляе моўца. Зразумела, што і чалавек, які ўступае ў кантакт, павінен адчуваць, ці можна прыцягнуць увагу занятага чалавека.

2. Слухаючы, неабходна добразыхліва, з павагай і цяплява ставіцца да моўцы: слухаць тактоўна, уважліва і да канца.

3. Добразыхліва, з павагай слухаючы моўцу, неабходна пастарацца не перапыняць яго, не рабіць няслушных заўваг.

4. Неабходна звяртаць асаблівую ўвагу на моўцу, даючы яму магчымасць рэалізаваць свае камунікацыйныя намеры, падкрэсліць асабістую зацікаўленасць у прадмеце маўлення, мімікай, жэстамі пацвердзіць кантакт.

5. Не трэба рэагаваць на маўленне, скіраванае да іншага слухача.

Такім чынам, правілы для адрасанта і адрасата маўленчага акта цесна звязаны паміж сабой. Што да сацыяльных роляў камунікантаў, то яны таксама мае вялікае значэнне ў этыкеце маўлення, паколькі ў вызначэнні сацыяльнай ролі чалавека ў грамадстве вельмі важнымі з’яўляюцца паняцці *пазіцыі* і *функцыі*. Пазіцыя выяўляецца агульным становішчам у сацыяльным асяроддзі – пазіцыя дзіцяці, школьніка, студэнта, чалавека дарослага або састарэлага, бацькі, маці, сына, служачага, працоўнага і г. д. Для ўсіх гэтых відаў сацыяльных пазіцый характэрны спецыфічныя функцыі, пры гэтым тая ці іншыя сацыяльная роля ў свядомасці людзей звязана з пэўным узорам паводзінаў. Прааналізуем больш падрабязна, з якіх характарыстык чалавека складваецца яго сацыяльная роля.

Для нас важна ўлічваць найперш пастаянныя (сталыя) прыметы: пол, узрост, месца жыхарства, ступень адукаванасці, прафесію, становішча чалавека ў сям’і. Трэба адзначыць і тая асблівасці, якія назіраюцца ў маўленчым этыкеце палякаў – нашых заходніх суседзяў.

Паводле полу, вядома, адрозніваюць мужчын і жанчын. У беларускай мове для звароту да жанчыны ў афіцыйных абставінах выкарыстоўваюць часцей ветлівую форму “*спадарыня*”, для мужчыны – “*спадар*”.

– *Спадарыня Галіна, ці можна да Вас зайсці?*

У неафіцыйных зносінах выкарыстоўваюць словы адрознення па прыкмеце полу:

– *Мужчына, калі ласка, дапамажыце мне!*

Пры звароце да хлопца / дзяўчыны, часцей за ўсё выкарыстоўваюцца выраз “*малады чалавек / дзяўчына*”.

Маўленчы этыкет палякаў кардынальна адрозніваецца ад беларускага. Так, напрыклад, пры звароце да жанчыны ці мужчыны яны заўсёды карыстаюцца выразам “*pan*” / “*pani*” калі зварот адбываецца ў афіцыйных абставінах ці ў грамадскім месцы:

– *Dobry wieczór. Jak się pan / pani ma?*

– *Świetnie!*

Польскім словам *pani, pan, państwo* адпавядаюць беларускія займеннікі *вам, ваша, вашае, вашая*.

– *Co u pana / pani słyszać?*

– *A nic nowego! Wszystko po staremu!*

Пры звароце да дзяўчыны часам карыстаюцца выразам “*dziewczyna / panienka*”.

У неафіцыйных зносінах маўленне больш свабоднае:

– *Cześć, jak się masz?*

– *Tak sobie.*

У польскай этыкетнай традыцыі не існуе імені па бацьку, ёсць толькі імя і прозвішча:

– *Jak się pan nazywa?*

– *Nazywam się Jan Kowalski.*

Словы *pan, pani, panstwo* выконваюць яшчэ адну функцыю: яны выкарыстоўваюцца з імем і (ці) прозвішчам, калі гавораць аб кім-небудзь, з кім суразмоўцы (ці хаця б адзін з іх) на “вы”, а таксама калі гавораць аб ім з незнаёмымі людзьмі:

- *Czy pan Marek Kolinowski jest w domu?*
- *Brat za chwilę wraca – powiedziała dziewczyna.*

У беларускай мове прынята называць малазнаёмага чалавека па формуле “імя + імя па бацьку”:

- *Добры дзень, Марына Сцяпанаўна, ці атрымаецца ў Вас заўтра працаваць замест мяне?*
- *Спадзяюся, усё будзе добра.*

Такая форма звароту да чалавека падкрэслівае павагу да яго асобы (ён старэйшы па ўзросце або займае больш высокае сацыяльнае становішча ў адрозненне ад свайго суразмоўцы).

Маўленчы этыкет прымушае пазбягаць прамого адмаўлення, выражаць яго завуалювана (*На жаль, я не магу...; Я б з вялікім задавальненнем, але...*), абавязкова аргументаваць свой адмаўленне (*Я не магу, бо...*), або сам аргумент, напрыклад, занятасці, выкарыстоўваць, як адмаўленне:

- *Прабач, ты не мог бы заўтра мне дапамагчы?*
- *Заўтра я іду да сястры!*

- У польскай мове, калі пры выражэнні просьбы, моўца абавязкова кажа:
- *Przepraszam, czy może pan mi pomóc?*

Чалавек павінен спачатку ўпэўніцца, што ён не перашкаджае свайму суразмоўцу і папрасіць прабачэнне. Можна пачуць і просьбу, якая пачынаецца словамі *Proszę pana / pani*.

Ветлівасць просьбы забяспечваецца ў мове і вялікай колькасцю пыталых структур. “Пытанне” часам апелюе да магчымасцей адрасата: *Вы можаце (не можаце) паказаць?* Тое, што перад намі не пытанне, а ветлівая просьба, зразумела кожнаму.

Адным з найбольш стабільных паказчыкаў паспяховасці маўленчага акта з’яўляецца ступень выхаванасці і адукаванасці камунікантаў. Па гэтай прыкмеце людзі падзяляюцца на носьбітаў літаратурнай мовы і прастаноў. Заўважым, што гэтыя прыкметы не ізаляваныя адна ад другой, яны складаюцца разам, утвараючы так званыя ланчужок: інтэлігент старэйшага пакалення, вясковы чалавек з вышэйшай адукацыяй, хатняя гаспадыня і інш. Да сталых прыкмет суразмоўцаў дадаюцца пераменныя, сітуацыйныя. Іх мы таксама выкарыстоўваем кожны дзень: гэта пасажыр, пацыент, кліент, пакупнік і інш. Ад сталых прыкмет яны адрозніваюцца тым, што могуць хутка змяняцца.

У маўленчых паводзінах чалавека пастаянна адбываецца выкананне сацыяльных і сітуацыйных роляў, арыентацыя ў агульнасацыяльным становішчы і ў ролях адрасата, ацэнка афіцыйнасці і неафіцыйнасці камунікацыйнай сітуацыі.

Такім чынам, у маўленчых паводзінах кожны чалавек застаецца непаўторнай індывідуальнасцю, але ў той час знаходзіцца ў межах сацыяльных узаемадачыненняў з іншымі людзьмі. Веданне этыкетных норм з'яўляецца неабходным элементам у маўленні свядомага, адукаванага чалавека, бо ў гэтым адлюстроўваецца культура і выхаванне чалавека.

Асноўныя этыкетныя формулы ў беларускай і польскай мовах маюць шмат рысаў падабенства, нягледзячы на невялікія моўныя адрозненні і асаблівасці ўжывання, таму істотнае значэнне мае вывучэнне нарматыўнага выкарыстання гэтых канструкцый.

Н. У. Чайка

АНАЛІТЫЧНЫЯ ПАКАЗЧЫКІ СЕМАНТЫКІ ЭЛІПТЫЧНЫХ КАНСТРУКЦЫЙ

Пытанне пра фарміраванне семантыкі эліптычных канструкцый з'яўляецца актуальным у мовазнаўстве. Семантычную арганізацыю эліптычных сказаў на розных узроўнях сінтактыкі вывучалі многія даследчыкі [1, 4, 5, 7]. А вось пытанню пра паказчыкі значэння названых канструкцый прысвечаны адзінкавыя працы [2, 3]. Патрабуюць дэталёвага вывучэння ўзроўні і сродкі фарміравання семантыкі эліптычных канструкцый.

Аб'ект даследавання – прэдыкатыўныя адзінкі, што выконваюць функцыю паказчыка семантыкі эліптычнага сказа. Сказы з пропускам дзеяслова маюць неадназначны характар, і таму патрабуюць абавязковых пазасказавых (у тым ліку і суперсінтаксічных) сродкаў размежавання іх значэння. Пры даследаванні намі выкарыстоўваўся апісальны метада і элементы кампанентнага аналізу.

Фарміраванне семантыкі эліптычных канструкцый можа ажыццяўляцца на ўсіх узроўнях, у тым ліку і на суперсінтаксічным. У якасці паказчыкаў выкарыстоўваюцца самыя розныя сродкі. Найбольш пашыранымі з'яўляюцца *прэдыкатыўныя суперсінтаксічныя паказчыкі*, што прадстаўлены дзвюма сінтаксічнымі адзінкамі – поўнай і эліптычнай канструкцыямі.

Значэнне эліптычнага сказа з'яўляецца недастатковым без кантэксту, і таму для канчатковай канкрэтызацыі семантыкі сказа патрабуюцца сродкі суперсінтаксічнага ўзроўню. Прэдыкатыўныя адзінкі найбольш поўна ўдакладняюць семантыку сказа і дазваляюць пазбягаць двухсэнсоўнасці, якая нярэдка назіраецца ў эліптычных канструкцыях. Напрыклад, двухсэнсоўнасць можа назірацца ў эліптычных сказах *А цяпер – то адзін, то другі, і ўсё больш з начальства* (А. Петрашкевіч); *Хай мо хто б маладзейшы* (І. Мележ); *У цябе ж сэрца* (А. Дударэў). Гэты факт яшчэ раз абвяргае сцвярджэнне аб тым, што эліптычныя канструкцыі з'яўляюцца дастатковымі і не маюць патрэбы ў кантэксце.

Акрамя таго, паміж эліптычным сказам і сказам-паказчыкам фарміруюцца пэўныя логіка-семантычныя адносіны. Характар названых